

**MEVLÜT SÜLEYMANLI'NIN DEĞİRMEN HİKÂYESİNDE 1960
NESRİ ÖZELLİKLERİ**
1960 PROSE CHARACTERISTICS IN THE DEĞİRMEN STORY OF
MEVLÜT SÜLEYMANLI

Hamza ÖZTÜRKÇÜ*

Özet

Yirminci yüzyıl tüm dünyada büyük değişimlerin yaşandığı asır olarak kayda geçmiştir. Bu yüzyılın hemen başında Çarlık Rusya'sı;otokratik rejim anlayışı, Birinci Cihan Harbinin Çarlık Rusya'sı üzerindeki olumsuz etkisi ve farklı uluslar üzerinde oluşan baskılar neticesinde yönetimi Bolşeviklere bırakmak zorunda kalmıştır. Tüm düzeni değiştirecek bu olay tarihe 1917 Ekim Devrimi olarak geçmiştir. Bu dönemde Çarlık Rusya yönetimi altında bulunan Türk Dünyası halklarının geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde oluşan baskı ve sindirme politikası henüz ilk yıllarında hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle bu dönemden itibaren Türk halkları üzerinde baskıyı artıran SSCB en önemli baskı aracı olarak edebiyatı kullanmıştır. Türk halkları arasında modernleşme sürecini en erken tamamlayan Azerbaycan halkı bu baskıya sert bir şekilde maruz kalmıştır. Bu dönemde mevcut yönetimin direktiflerine uygun eser verenlerin yanı sıra halkının yanında yer almış, Sovyet yönetimine ve katı rejime eleştiri oklarını yöneltmiş bir kısım yazarlar da mühlhemdir. Rejime başkaldıran yazarların oluşturduğu bu döneme Azerbaycan Edebiyatında "1960 Nesri" veya "Yeni Nesir" adı verilir. Çalışmaya konu olan Mevlüt Süleymanlı Azerbaycan Edebiyatına kazandırdığı eserler ile 1960 Nesrinin üretken yazarlarından biri olmuştur. Bu çalışmada *Değirmen* hikâyesi ışığında Mevlüt Süleymanlı'nın hayatı, sanatı ve bu bağlamda 1960 Nesrinin özellikleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Değirmen, Azerbaycan, Edebiyat, Toplum, 1960 Nesri.

Abstract

The twentieth century witnessed major changes which took place throughout the world. At the beginning of this century; because of the understanding of the autocratic regime, the negative impact of the First World War on Tsarist Russia, and the pressure on different nations forced Tsarist Russia to leave the administration to Bolsheviks. This revolution, which changed the whole order, went down in history as the Great October Socialist Revolution. In this period, the future of Turkish World under the rule of Tsarist Russia began to be discussed. The policy of oppression and intimidation in the Union of Soviet Socialist Republics began to be felt in its early years. Especially since this period, the USSR, which increased pressure on Turkish peoples, used literature as the most important instrument of oppression. The people of Azerbaijan, who have completed the

* Erzurum Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. Erzurum-Türkiye.
Erzurum Atatürk University, Institute of Turkic Studies, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures. Erzurum, Turkey.E-mail: hamzaoturkcu@gmail.com

modernization process among the Turkish peoples at the earliest were subject to this oppression harshly. In this period, besides those who gave works according to the directives of the present administration, some authors who took sides with their people and criticized the Soviet administration and its strict regime were also important. This period which was created by the writers who defied the regime is called 1960 Prose or the New Prose in Azerbaijani Literature. Mevlut Suleymanli, who is the subject of this paper, was one of the prolific authors of the New Prose with his works in Azerbaijani Literature. In this paper, Mevlut Suleymanli's life, art, and the characteristics of the 1960 Prose will be examined in the light of his work, Degirmen.

Key Words: Grinder, Azerbaijan, Literature, Society, The New Prose, 1960 Prose.

Giriş

Tarih ve edebiyat aynı doğrultuda ilerler. Edebiyat tarihi araştırmalarında görülür ki, devrin siyasi, toplumsal ve fikrî gelişmeleri edebiyata yansımıştır. Bu nedenle edebiyat, toplumların aynası olabilme özelliğini günümüze değin korumuştur. Edebi ürünlerin toplumlara yönlendirdiği, edebiyatın iktidar olduğu dönemlerde mülhemdir. 1917'ye kadar Rus Edebiyatı dünya edebiyatının iktidarıydı. Yeni Rus edebiyat dilinin yaratıcısı konumundaki Puşkin, kendi toplumunda milli bir edebiyat anlayışı oluşturmuştur. Şiir, dram türünde verdiği eserler ile Rus edebiyatı onun döneminde özgünlüğe ulaşmıştır. Dostoyevski'nin "eşsiz ve ölümsüz bir şiir" olarak nitelediği *Yevgeni Onegin*, 1825-1832 yıllarında kaleme alınmış 1833 yılında toplumu ile buluşmuştur. Bu dönemde Puşkin etrafında toplanan bir grup şairin varlığı biliniyor. Puşkin ile gelen Romantizm akımında onu ikinci kuşak romantiklerden M.Y. Lermontov takip eder. Başlı başına bir okul olarak kabuledilen N. V. Gogol büyük yankı uyandıran eseri *Ölü Canlar*'ı 1842 yılında yazmıştır. Gogol o dönemde Çağdaş Rusya'yı, şimdiki eski Rusya'yı anlatmıştır. Yine verdiği eserler ile dünya edebiyatına yön vermiş F. M. Dostoyevski eserlerine kattığı Hıristiyanca yaklaşım ile 1866 yılında *Suç ve Ceza*'yı, 1867'de *Kumarbaz*'ı, 1868'de *Budala*'yı, 1872'de *Cinler*'i, 1875'de *Delikanlı*'yı dünya edebiyatına kazandırdı. Puşkin anıtının açılışında yaptığı konuşma ile edebiyat çevresi üzerinde büyük yankı uyandırdı. *Karamazov Kardeşler*'i ise 1880 yılının sonlarında tamamlayarak Rus Edebiyatına kazandırmıştır. Rus toplumunun en önemli ahlakçı yazarlarından olan L. Tolstoy 1869 yılında *Savaş ve Barış*, 1877'de *Anna Karenina*, 1899'da ise *Diriliş*'i kaleme almıştır. Tolstoy, İngiliz klasik Shakespeare'dan sonra eserleri diğer dillere en çok çevrilen ikinci yazardır. A. Çehov öykülerindeki eleştirileri ile M. Gorki toplumsal gerçekçi eserleri ile Rus Edebiyatını zenginleştirmişlerdir.

1917 yılında Bolşevik'lerin yönetimi ele geçirmesiyle Çarlık rejimi yıkılmıştır. Bu dönemde Çarlık rejimi himayesindeki halkların durumu belirsizliğini korumuştur. *“Sovyetlerin kuruluşuyla vadedilen özgürlüğün gerçek bir özgürlük olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Özgürlüğün kısıtlandığı ilk alan ise edebiyattır”* (Adıgüzel 2007: 11). Edebiyat bundan sonraki süreçte Azerbaycan'da duraklama dönemine girecek, dünya edebiyatı ve Türk edebiyatı ile olan bağlarını bir süreliğine koparacaktır. Sovyetlerin edebiyatı kısıtlanmasının sebepleri vardır. Bunların en mühim olanı bir dönem iktidar olan, yukarıda zikrettiğimiz, Rus edebiyatını kullanarak algı oluşturmaktır. Sovyetler için edebiyat en ekonomik ve yaygınlığı açısından en kullanışlı araçtır. Böylelikle halka partinin siyasi fikirlerini dayatarak kendilerine sosyalist bir kitle yaratmak istediler. Nitekim bunda da başarılı oldular. Bu uğurda 1937-1944 yılları arasında Stalin'in Türk dünyası aydınlarına yönelik “kanlı terörü” pek çok can almıştır. Azerbaycan edebiyatı en çok zarar gören edebiyattır. Çünkü 1918 yılında kurdukları devlet ile modernleşme sürecine girmiş Azerbaycan, özellikle edebiyat sahasında Türk edebiyatı ile birlikte gelişmekteydi. Bu durum, nezdinde pek çok Türk halkını barındıran Sovyetlerde bir panik havası yarattı. Başta Azerbaycan olmak üzere tüm Orta Asya halklarında Sovyet rejimine karşı çıkan aydınlar kurşuna dizildi, sürgün edildi. Korku imparatorluğunun zirvede olduğu 1920'li yıllardan sonra “yönelim edebiyatı” dediğimiz bir dönem başladı. Bu sosyalist rüya toplumunun edebiyata aks'iydi. *“Bu dönemin eserleri, büyük bir çoğunlukla ideolojik amaçla yazılmıştır. Yeni kurulan sosyalist düzenin büyüklüğü, vadettiği güzellikler, ekonomik gelişmeler, mutlu gelecek için verilmesi gereken mücadeleler dönem eserlerinin en önemli konularıdır”* (Adıgüzel 2007: 15). Kahramanlar sosyalisttir ve her daim mutludurlar. Eserlerde sosyalist kahramanlar ağlamazlar, olumsuzluklarla karşılaşmazlar ve toplumda saygındırlar. Başka bir açıdan bakıldığında hayatta kalabilen yazar ve şairler rüya sosyalist toplumun inşasında görevlidirler. *“Bu dönem edebiyatında artık yüceltilen değerler, sosyalist devriminin getirdiği mutluluk ve Stalin'dir. Bu durum o kadar abartılmıştır ki, şairler ve yazarlar dünyanın varlığını, güneşin doğmasını, iklimlerin değişmesini bile Stalin'e bağlamışlardır”* (Adıgüzel 2007: 18). Buna adından mülhem Sosyalist Gerçekçilik denildi. Sınırları komünist parti tarafından belirlenirdi ve bu ortamda hiçbir yazarın kendi üslubuyla özgün eserler verebilme imkânı yoktu. Aksi takdirde halk düşmanı ilan edilirdi.

Azerbaycan Edebiyatında Yeni Bir Soluk: 1960 Nesri

1950'li yıllara gelindiğinde Azerbaycan edebiyatında değişimler görülür. 1960'lı yıllarda eser vermeye başlayan bir gurup yazar tarafından Azerbaycan edebiyatında *Yeni Nesir* veya *1960 Nesri* adı verilen bir nesil zuhur etmiştir. "1960-90 yılları çağdaş Azerbaycan edebiyatının tarihinde hem mahiyet, hem de fonksiyon ve şekil bakımından önceki kırk yıldan esaslî şekilde farklılaşan yeni bir merhale oldu" (Karayev 1999: 376). Bu yönüyle 1960 Nesri Azerbaycan edebiyatında yeni bir dönemin ilk adımlarıdır. Filhakika bu dönem Azerbaycan edebiyatının en üretken dönemidir. 1960 Nesri yazarları bu dönemde kendilerine biçilmiş edebi anlayışının dışına çıkabilmiş, halk nezdinde özgün eserler kazandırabilmiştir. Bu düşünceyi yine bu dönemde yazılmış eserler kanıtlar niteliktedir. 1950'li yıllarda baskı bir nebze olsun azalmıştır. Baskının azalmasının bir takım sebepleri vardır. Türk dünyası halklarına edebiyatta terörü yaşatan ve Sovyet edebiyatının en kanlı dönemi sayılan Stalin dönemi (1922-1953) artık sona ermiştir. Zaman içinde büyüünün bozulması Stalin'in ölümüyle gerçekleşir. Bu büyüünün bozulmasına Stalin sonrası SSCB'deki iktidar mücadelesi de dâhildir. Diğer bir sebep ise İlyas Efendiyev¹, İsmail Şıhlı ve Bayram Bayramov'un 1960'a kadar verdikleri eserler ile 1960 Nesri yazarlarına öncü olmaları ve yönelim edebiyatının direncini kırmalarıydı. Azerbaycan edebiyatı, 1960 Nesri arifesinde yaşanan yumuşama ile 1920'li yıllardan sonra ara verdiği edebi muhitine kaldığı yerden devam eder ve bu dönemde pek kıymetli eserler verilir. "Hâkim rejimde biraz yumuşama, liberalleşme alametleri (1950-60'lı yıllarda) görülür görülmez, edebiyat derhal bundan var gücü ile yararlanmaya başladı" (Karayev 1999: 391). Sosyalist gerçekçiliğinin dördüncü evresi olarak tanımlanan 1960-1990 yıllarında ise Azerbaycan'da edebiyat üç minvalde şekillenmiştir. Bu dönemde yönelim edebiyatı varlığını sürdürmüştür. Nitekim 1960 Nesrinin içerisinde bulunduğu dönemde Sovyet dönemi olarak adlandırılır. Bir taraftan 1960 Nesri yazarlarıyla öze dönüşün yaşandığı dönem varken diğer bir yandan 1960 Nesrine zemin hazırlayan yazarlar katı kurallar dışına çıkarak eser vermelerine rağmen 1960 Nesri içerisine dâhil edilmezler. İlyas Efendiyev ile başlayan öncül dönemde edebiyatta halk unsurları işlenirken 1960 Nesri yazarları uzun bir müddet dezenformasyona maruz kalmış Azerbaycan toplumunu konu edinmişlerdir. 1960 Nesri yazarları Komünist sistemde var olan rüşvet ve alkolün, ahlak ve helal kazanç üzerindeki etkisini halka arz

¹Bknz: Sedat Adıgüzel, İlyas Efendiyev (Hayatı, Eserleri, Üslup Özellikleri, Sosyalist Gerçekçilik Açısından Kahramanları), Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010.

etmişlerdir. Bozulan aile yaşamı ve insan hayatı, 1920 öncesi ve sonrası siyasi ve tarihi konular, 1937-1944 kanlı terörü, sistem eleştirisi ve İkinci Dünya Savaşı konuları eserlerde işlenmiştir. Fakat burada bir hususa dikkat çekilmelidir. 1960 Nesri fikrî olarak aynı doğrultuda olsalar da her bir yazar kendi üslubunu başarıyla tatbik etmiştir. “1960 Nesri yazarları ise verdikleri eserlerde kendi kişisel üsluplarını ön plana çıkarmışlardır” (Adıgüzel 2007: 49). Bunun en açık örneğini şehir yaşamını konu alan ve köy yaşamını konu alan yazarlar kıyaslamasıyla görebiliriz. Çalışmamızın konusunu da oluşturan Mevlüt Süleymanlı köy yaşamını eserlerine taşımıştır. Mevlüt Süleymanlı’nın dışında Sabir Azeri, İsi Melikzade, Ekrem Eylisli de köy yaşamını konu alan diğer yazarlardır (Karayev 1999: 383). “Anar ve Elçin’in eserlerinin çoğu şehir ve şehir hayatı ile ilgili olduğu için şehirli yazarlar olarak anılırlar” (Adıgüzel 2007: 51). 1960 Nesri yazarları eserlerini gerçekçi bir üslûpla kaleme almışlardır. Bu gerçekçilik 1960’dan önceki katı sosyalist dönem edebiyatına tepki olarak doğmuştur. Bu gerçekçiliğin temelinde tahrip olmuş bir toplum yatar. Bu tahribatı yazarlar eserlerinde gün yüzüne çıkarmışlardır. Aynı zamanda bir dönemin de eleştirisidir. Sovyet döneminin ikirciklikleri 1960 Nesrinin satır aralarında ayyuka çıkar. Mevlüt Süleymanlı, Değirmen hikâyesiyle bir dönemin Sovyet yaşamına atıfta bulunur. Faturası halka kesilmemiştir. Burada mevzu bahis sistemdir. Eleştiri okları sistem üzerinedir. Sedat Adıgüzel bu gerçekçiliği katı realizm olarak tanımlar. “Yeni Nesri dönemindeki eserlerde bu katı realizmin yanı sıra mecaz ve kara mizah da diğer üslûp özellikleri olarak dikkatimizi çeker” (Adıgüzel 2007: 51). 1960 Nesri yazarlarından Anar’ın, Molla Nasrettin 66, İyi Padişahın Masalı, Alaka adlı eserleri kara mizahın kullanıldığı eserlerdir. Yine Mevlüt Süleymanlı’nın Şeytan adlı eseri mizahın en iyi örneklerindedir. Folklorik unsurlar bu dönem yazarları arasında da etkin biçimde kullanılmıştır. Bu üslûp özelliği klasik dönem ürünlerinin çağdaş edebiyat ile buluşması olarak algılanabilir. Zira Mevlüt Süleymanlı’nın Göç romanı barındırdığı folklorik unsurlar ile dikkat çeker.¹ Elçin’in Mahmut ile Meryem, konusunu Kerem ile Aslı’dan alması münasebetiyle folklorik eserdir.

1960 Nesri kendinden önceki dönemin küllerinden doğmuş olması hasebiyle köklü bir devrin ürünüdür. Bir bütün olarak Azerbaycan

¹Bknz: Muhammet Güntay, Mevlüt Süleymanlı’nın Göç Romanı Üzerine Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Erzurum, 2016, S. 56, ss. 35-51.

edebiyatının köprüsü olmuştur. 1960 Nesri dönemin yazar ve şairlerinin fikrî temelini attığı bir bağımsızlık dönemi edebiyatına da öncü olmuştur. Bilindiği üzere 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. 1960-1990 yıllarında edebi muhit bağımsızlığın fikrî temelini de oluşturmuştur. “*Bütün bu gözlemlerden altmışlı-doksanlı yıllar edebiyatının kendi ruhu, mahiyeti itibarıyla total rejimle hiçbir zaman uyum içinde olmadığı, ona karşı çıktığı ve bugünkü istiklal ve demokrasi hareketi için fikrî-manevî zeminin hazırlanmasında bir hayli etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz*” (Karayev 1999: 390).

Mevlüt Süleymanlı'nın Hayatı ve Eserleri

1960 Nesrinin verimli yazarlarından olan Mevlüt Süleymanlı, İkinci Cihan Harbinin ortasında, 1943 senesinde Mart ayının on sekizinci gününde, günümüzde Ermenistan topraklarındaki Koçkar Dağı eteklerinde kalan eski adıyla Çiçe, yeni adıyla Kızıl Şafak olan bir Türk köyünde dünyaya gelmiştir. Mevlid kandilinde doğduğu için ona Mevlüt adını verirler. (Göçmen 2011: 4). Mevlüt Süleymanlı Qarakelle soyuna mensuptur (Aygen 2014: 29). Qarakelle yazarın başta *Göç* romanı olmak üzere eserlerinde kullandığı görülür. Şair bir ailenin çocuğu olan Süleymanlı çocuk yaşta yetim kalır; babası İkinci Dünya Savaşında yaralanır ve yaşamını yitirir. Bundan sonraki süreçte annesi ona hem analık hem de babalık yapar. “*Orta öğrenimini doğduğu köyde, yüksek öğrenimini ise Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde tamamladı (1967)*” (Adıgüzel 2007: 44). 1974 senesine kadar Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Teşkilatı'nda çalışır. 1974-76 yıllarında Azerbaycan sinemasında senarist olarak görev alır. 1976-80 yıllarında Ulduz, 1980 yılında “Azerbaycan” dergisinde görev alır (Göçmen 2011: 5).

Mevlüt Süleymanlı, hâlihazırda 75 yaşındadır ve yaşamını Azerbaycan'da sürdürmektedir. Yazar edebi yaşamına *Azerbaycan Gençleri* gazetesinde yayımlanan *Ellerim* şiiri ile başlamıştır (Adıgüzel 2007: 45). *Göç*, *Ceviz Kurdu* ve *Ses* romanları Azerbaycan edebiyatında tanınmasını sağladı (Morkoç 2015: 433). İkinci Cihan Harbi'nde kaybettiği babası ile amcasını ve onların yolunu gözleyen Hürü ninesine ve annesine ithaf ettiği *Şanapipik* uzun hikayesini 1975 yılında kaleme aldı. Toplumunun maruz kaldığı bozulmayı, ahlaki çöküntüyü katı bir gerçekçilik ile *Dəyirman* povestinde anlattı. *Şeytan* (1978), *Duzsuzluq* (1977), *Yel Əhmədin Bəyliyi* (1977), *Ot* (1984), *Ömürden Qıraqda* (2005) diğer povestleridir. Yazar öykü, dram, eleştiri türünden pek çok eser kaleme almıştır (Göçmen 2011: 8). Çocukluk ve gençlik yıllarını kırsal kesimde geçiren Süleymanlı'nın eserlerinin mekânı da köy yaşamıdır. Eserlerinin ana teması bozulan toplum

yapısı, Azerbaycan halkı, dili, Sovyet tahribatıdır.

Değirmen Hikâyesinde 1960 Nesri Özellikleri

Mevlüt Süleymanlı'nın 1978 yılında kaleme aldığı, bozulmuş toplum yapısını anlattığı uzun hikâyeye Değirmen adını vermiştir. Değirmen, Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğündeki anlamıyla *içinde öğütme işi yapılan yer* (2011: 609) manasını karşılar. Milli Eğitim Bakanlığı Azerbaycan Türkçesi sözlüğünde de *Dəyirman, tane öğüten müessese* (1992: 269) anlamını karşılar. Değirmen esas itibarıyla kırsalda kullanılan bir üretim yeridir. 1960 Nesri yazarlarından Mevlüt Süleymanlı eserinde bir köydeki değirmenin artık kullanılmayıp köy halkının orayı kebabçıya çevirdiğini, alkol tüketilen bir yer olduğunu ve bunun köy halkına verdiği ziyarı konu alır. Katı bir gerçeklikle kaleme alınan eser Sovyetler aracılığıyla gelen ahlakî çöküntüyü, alkolü ve fuhşiyatı halkın kılcal damarlarına kadar sokan sosyalist yaşama bir manifestodur. Bu başkaldırış Süleymanlı'nın derin üslubuyla birleşir.

“Deyirmanda her şey çok sadedir. Zahiren gözümüzün önünde sanki hiçbir şey cereyan etmiyor, hareketin burada içe sızmış olması, metinde eritilmiş olması böylesine bir tesir bırakmasına sebep olmuştur. Eserin ana fikri, manası insanların tedricen mahvolması, yol kenarındaki eski değirmendeki kebabçıda sarhoşluğa kapılıp kendi insanlıklarını kaybetmeleridir. Mevlüt Süleymanlı koyu renkler kullanıyor. Bu sert, realist palette güçlü, tabii açıklık ve çıplak fizyolojik belirlilik var”(Karayev 1999: 384).

Eserde olayların ekserisi değirmende geçer. Önceleri üretim yapılan yeri kebabçı ve meşk âlemi haline getiren köy halkı esasında toplumun geldiği konumu aktarır. *“Köhnə, suyu sovulmuş dəyirmanıdı, kababxana eləmişdilər. Balaca kötükler kəsib ortaya-unluğun ağzına qoymuşdular. Dıblərə yapıncı sərilmışdi. kötüklerdə, yapıncıların üstündə oturubci yər yeyirdilər* (Süleymanlı 1978: 185). Köyün erkekleri bu değirmende evde ekmek bekleyen çocuklarını göz ardı ederek içki âlemi yaparlar, tüm kazançlarını burada harcarlar. Her bir kişinin evinde huzursuzluk hâkimdir. Değirmende kebab için kesilen koyunların kanları köyün can damarı olan su arkına karışır. Değirmenden köye dalga dalga büyüyen bir kötülük yayılır. Köy ahalisinden Temir her akşamını değirmende içki içerek geçirir. Bir gün değirmene bir kadın gelir. Bağırıp çağıran bu kadını sarhoş haliyle kimse tanıyamaz önce. Sonradan anlaşılır ki, gelen Temir'in anasıdır. Temir'in ayakta duracak takati yoktur.

“Güllü Temiri çəkə-çəkə qapıya sarı (doğru) apardı:

- *Gəl, səni akən dərin getsin, gəl, uşaqların yemək istəyir. Südüüm de yoxdu əmizdirim. Döşümnən əmdiyyin burnunna gəlsin. Üzün qara olsun Allahın yanında!*” (Süleymanlı 1978: 188). Bu manzara değirmende gününü geçiren herkesin karşılaştığı manzaraydı. Değirmene gidenlerin evinde huzur yoktu. Bu yönüyle “*içki tüm kötülüklerin anasıdır*” hadisi eserde ivedilikle işlenmiştir. Alkolün tahribatı o kadar büyüktür ki, değirmende sınıp uyuyan halkı kebabçı teker teker öper, bir yandan da o günkü hasılatı sayardı. “*Bir kebabçı içməmişdi, o da ayıq deyildi, pul yığırdı*” (Süleymanlı 1978: 187). Kebabçı köy ahalisinden adeta para devşirirdi. Rüşvetin kol gezdiği Sovyet toplumunda para candan daha değerliydi. Kebabçı tipik bir Sovyet tiplemesiydi. Sarhoş olan yine halktı. “Değirmen eserinde zahiren ihtişamlı, parlak, pürüzsüz olarak lanse edilen bir rejimin gerçek yüzü birden bire göründü, hakikat ayyuka çıktı. Bütün bir rejimin maddi ve manevi değerleri değirmen gibi öğütülmesi sert ve gerçekçi bir üslupla aktarıldı. Ekmek teknesi, bereket ve helallik kaynağı olan değirmenlerin cehennem terazisine çevrilmesinin acı sebepleri ve bugünkü hazin sonuçları kendi zamanı içinde büyük bir cesaretle kaleme alındı. Bir köyün simasında bereket ocağı değirmenin bir grup insanın eliyle ayyaşlık meydanına çevrilmesi kinayeli, acı bir dramla, mizahi üslupla ortaya koyulmuştu” (Xatıra Beşirli 2006: 7). Sedat Adıgüzel'in eserle ilgili şu sözleri adeta Değirmen hikâyesinin Azerbaycan edebiyatındaki yerini tayin eder; *Sosyalizm realizmi eserlerinin huzurlu kolhoz halkı, Değirmen'le birlikte bütün huzurunu kaybetmiştir* (2007: 236).

Değirmen povestinde işlenen bir diğer konu ise kadın ticaretidir. Değirmen aynı zamanda kadın ticaretinin yapıldığı mekân konumundadır. Değirmene gelmeyen içki içmeyen tek kişi olan Sarı Kasım'ın eşi Peri'yi başka yerlerden eğlenceye gelen adamlara satarlar. Bu manzaraya ise kebabçının oğlu Ayat şahit olur. Peri de esasında kolhoz müdürüyle ilişkisi olması münasebetiyle olumsuz bir kişiliktir. Daha ilginç ise bundan Sarı Kasım'ın haberi olmasıdır. O da çıkarları için buna ses çıkarmaz (Adıgüzel 2007: 58). Bu yönüyle Değirmen, çıkarları için ahlak duygusunu yitirmişlerin öyküsüdür. Değirmende bir düzen kurulmuştur. Bu düzende herkesin faydalandığı bir çark söz konusudur. Değirmenci ve kebabçıdan başka çakırkef olan değirmen sakinlerine mani okuyarak istenilen kişiye karakter analizi yapan Âşık Refi vardır. Bu tarifleri parayla yapar. O da düzenin bir parçasıdır. Bir meşk âleminde Çoban, Âşık Refi'ye seslenir:

- *Aşıq Rəfi, de görüm mənnecə adamam?*
- *Pulu (parayı) ver, sonra.*
- *De, verəcəm.*

- *Yox, canın üçün, vermə səndə mərəm, nağd olsun.*
- *Al, amma hələ cibinə qoyma. Əlində tut, de!*
- *Sən bilirsənmi necə adamsan? Sən susan.*
- *Nəyəm?!*
- *Su, elə-belə içməli su. Deynən, hə!*
- *Hə!*
- *Səni töküblər təhnəyə. Nəirəlin var nə gerin. Yənnan qaldıranda o yana axırsan, o yənnan qaldıranda bu yana (Süleymanlı 2006: 234).*

...

Sarı Kasım'ın Peri'si değırməndə afyonlanmış halka para karşılığında tariflər verən Âşık Refi'nin manilerine de konu olmuşdur:

Gül içinde özü güldü, güllənib,
Onu gören çox karvanna rəylenib,
İnce beldə gümüş kəmər tellənib,
Gül saçları telli imiş Pərinin! (Süleymanlı 2006: 235).

Meşq âlemlerində Peri'ye güzelleme okurlar, güzelliğindən dem vururlar. Bundan eşi Sarı Kasım'ın haberi vardır:

- *Sağ ol aşiq! Bu hansı Pəridi? Sarı Qasımın Pərisidimi?*
- *Hə.*
- *Ay yiyən ölsün sənini! Sarı Qasımın özü eşidibmi bunu?*
- *Çoox.*

... (Süleymanlı 2006: 235)

Değırmən hikâyesində kişilər olumsuz karakterlerdir. Değırməndəki var olan düzen kişileri kendine çekmiştir ve ortaya çıkarları uğruna pek çok değerinden ödün vermiş bir köy çıkmıştır. Bunca çöküntüye rağmen elbette ki düzenden rahatsız olanlar vardı. Değırməndə kazancını, vaktini, ahlakını harcamış bireyler evlerinde huzursuzluk sebebiydi. Nitekim eserde ilk zararı gören ailelerdir. Daha sonra değırməndə vakit geçiren Gülü'nün alkol almaktan dolayı rahatsızlandığı haberi köye yayılacaktır. Eserde özellikle iki karakter var ki, değırməndə olup biteni dayanamaz ve köyü terk eder. Bunlardan birisi değırməncinin kızı, bir diğeri kebaçının hanımıdır. Özellikle kebaçının hanımı gördüğü manzara karşısında çok sevdiği oğlu Ayat'ı dahi geride bırakarak köyden ayrılır. Arkada kalan oğluna yazdığı mektupta duyduğu rahatsızlığı dile getirir:

“Qurban olum sənə göygöz balam! Özüm qurtardım, səni qurtarammadım o əclafların əlindən. Yəqin yenə mahni oxudullar sənə, qarınqulu eşşeklərdən ötrü...”

Köy halkı Sovyetlerden kalma bir toplum düzeninin birer parçasıydı. Aynı zamanda gördüklerinden dolayı vahim durumu çekemeyerek köyden

kaçan değirmencinin kızı ve kebabçının hanımı da köyün birer parçasıdır. Her iki kahraman gerçekliğin birer temsilcileridir. Değirmen hikâyesinde bir köyün özelinde tüm Sovyet toplumu anlatılmıştır.

Mevlüt Süleymanlı 1960 Nesri sınırları içerisinde verdiği eserler ile kısa sürede yönetimin dikkatini çeker. Takibe alınır ve hakkında takibat başlatılır. Suç; rejim muhalifi olmak ve Sovyetlerin belirlediği sınırların dışına taşmaktır. Geleceği parlak olan Süleymanlı'ya, KGB'nin yöneticilerinden Haydar Aliyev sahip çıkar ve onu olası tehlikelerden amirlerini ikna ederek kurtarır. Sorgulamasını bizzat, arkadaşlarıyla birlikte yapar (Aygen 2014: 21). Değirmen hikâyesi 1978'de bir arkadaşının anlattığı olaylar neticesinde kaleme dökülür. O dönemde eser çok eleştiri almasına karşın gerçekliği canlılığını korumuştur.

Sonuç

Mevlüt Süleymanlı'nın eserlerinde anlatının kaynağı halktır. Özellikle Sovyetlerin toplumdaki tahribatını eserlerinde işlemiştir. Sistem eleştiri söz konusudur. Fakat bunu yaparken kuru bir eleştiri ile yetinmez; halkın değerlerini göz önünde tutarak onları yeşertmek ister. Esasında bu tutum 1960 Nesri yazarlarının ortak özelliğidir. Sovyet dönemi edebiyatının son dönemlerinde (1960-1990) böylesine bir cesaret yüksek feraset göstergesidir. Anlatının kaynağı halk ve toplumdaki tahribattır. Bunun için mekân ön plandadır. Nitekim eserin ismi de bir mekân adıdır. Özellikle metinde bir üretim yerinin amacı dışında kullanılıp köye zarar veren bir hale dönüşmesi de kurgusal bir başarıdır. Değirmende kebabçının kestiği koyunların kanının su kaynağına karışıp köye zarar vermesi değirmenin köye olan zararlarının somutlaşmış şeklidir. Bunu yaparken de su motifi kullanılmıştır. Eserde ahlak, alkol, kadın ticareti gibi konular gerçekçi çizgilerle işlenmiştir.

Kaynaklar

Adıgüzel, Sedat. (2007). *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Adıgüzel, Sedat. (2010). *İlyas Efendiyev* (Hayatı, Eserleri, Üslup Özellikleri, Sosyalist Gerçekçilik Açısından Kahramanları). Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Aygen, Tutku. (2014). *Mevlüt Süleymanlı'nın Ceviz Kurdu Romanı Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Göçmen, Mine. (2011). *Mevlüt Süleymanlı'nın Göç Romanı Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Güntay, Muhammet. (2016). *Mevlüt Süleymanlı'nın Göç Romanı Üzerine Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Erzurum: 56, 35-51.

Karayev, Yaşar. (1999). *Yakın Dönem Azerbaycan Edebiyatı (1920'li Yıllardan Günümüze Kadarki Hafıza)* (Akt: Yavuz Akpınar). *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 357-405.

Milli Eğitim Bakanlığı. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1-2*. Ankara: MEB Yayınları.

Morkoç, Ayvaz. (2015). *Azerbaycan Yazarı Mevlüt Süleymanlı'nın "Göç" Romanında Göç Teması*. 2. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu, Almatı: 432-435.

Sultanlı, Vaqif. (2007). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı*. İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları.

Süleymanlı, Mevlüt. (2006). *Dəyirman. Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Gərb, 183-243.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Түйіндеме

XX ғасыр бүкіл әлемде үлкен өзгерістердің орын алған ғасыры деп аталды. Осы ғасырдың басында Ресей патшалығы большевиктерді автократ режим түсінігімен, Бірінші дүниежүзілік соғыстың патшалық Ресейге тигізер жағымсыз әсерлерімен және әртүрлі ұлттарға қысым көрсетуінің нәтижесінде билікті большевиктерге беруге мәжбүр болды. Барлық тәртіпті өзгерте алатын бұл оқиға тарих беттерінен 1917 жылғы Қазан революциясы ретінде орын алды. Осы кезеңде патшалық Ресей билігінің құрамындағы түркі халықтарының болашағы талқылана бастады. Кеңес Социалистік Республикаларында жүргізілген қысым мен қорқыту саясаты алғашқы жылдардан-ақ сезіле бастады. КСРО өзінің билігі жүріп тұрған тұстан бастап түрік халықтарына қысымшылық жасаудың ең маңызды құралы ретінде әдебиетті пайдаланды. Түрік халықтары арасында жаңару процесін ерте аяқтаған әзірбайжан халқы бұл қысымға басқа мемлекеттерге қарағанда қатты ұшырады. Бұл кезеңде, биліктің нұсқауларына сәйкес жұмыс жасағандардан басқа, кейбір адамдар кеңес үкіметінің қатаң режимінің меншігінде болды. Қылышынан қан тамған КСРО-ның қиын-қыстау күндерінде қатал саясатқа қарсы тұрған дәуір Әзірбайжан әдебиетіне “1960 Nesri” немесе «Yeni Nesir» деп аталды. Мақалада Әзірбайжан әдебиетінде өзіндік орны бар 1960 жылдардағы алдыңғы қатарлы жазушысы Мевлют Сүлейманлының өмір жолы, шығармашылығы қарастырылады.

Кілт сөздер: Диірмен, әзірбайжан, әдебиет, қоғам, проза, жана проза.

(Өзтүрүкчү Х. Мевлют Сүлейменлінің «Диірмен» хикаясы және 1960 жылғы прозаның ерекшеліктері)

Резюме

XX век – это век серьезных изменений во всем мире. В начале века российский царизм сменила большевистская партократия. Первая мировая война негативно отразилась на России, которая в свою очередь оказывала сильное давление на покоренные страны, в результате чего под натиском большевиков царизм отдал им власть. На страницах этих исторических

Öztürkçü H. Mevlüt Süleymanlı'nın Değirmen Hikâyesinde 1960 Nesri...

изменений особое место занимает Казанская революция 1917 г. С этого момента во властных структурах российского царизма заговорили о будущем тюркских народов. Политика устрашения и давления, проводимая при Советском режиме, дала о себе знать уже в первые годы Советской власти. В СССР одним из рычагов давления на подчиненные тюркские народы являлась литература. Азербайджанский народ, одним из первых завершивший процесс обновления, в сравнении с другими народами, гораздо сильнее подвергся этому давлению. В соответствии с инструкциями того периода все действия контролировались советским правительством. Период, когда Азербайджан противостоял кровавому режиму СССР, в азербайджанской литературе называется «1960 Несри» либо «Йени Несри». В статье рассматривается жизнь и творчество одного из ведущих писателей 1960-х годов Мевлюта Сулейманлы.

Ключевые слова: Азербайджан, жернова, литература, общество, проза, современная проза.

(Öztürkçü H. Хикая «Мельница» Мевлюта Сулейманлы и особенности прозы 1960 г.)